

Laki László

A fiatal munkanélküliek helyzetének néhány jellemzője*

(Beszámoló egy empirikus kutatásról)

Az elmúlt évben az MT Politikai Tudományok Intézetének ifjúsági kérdésekkel foglalkozó csoportjában egy vizsgálat sorozatot készítettünk elő, majd indítottunk el, mely egy új társadalmi tömegjelenség, jelesül a hazai manifeszt munkanélküliség megismerésére és feltérképezésére irányult. Kutatásaink középpontjában az *ifjúsági munkanélküliség* állt, miután azonban a hazai munkanélküliség természetéről, megjelenési formáiról, jellemzőiről stb. a vizsgálatok kezdetén nem rendelkezünk elegendő és megalapozott ismeretanyaggal, legelőször egy mikroközetről (Nyíregyháza és környéke) készítettünk esettanulmányt 1991 nyarán. Ezt követően 1991 őszén megtettük az előkészületeket egy kérdőíves vizsgálat lebonyolítására, melyet aztán novemberben *Somogyban* és *Szabolcs-Szatmár-Beregben* fel is vettünk.

Az „alapsokaságot” Somogyban az a 4927, Szabolcsban pedig az a 15.734 harminc éven aluli munkanélküli fiatal jelentette, aki a Munkaügyi Hivatalok regisztrációiban 1991 októberében szerepelt. A mintavételt követően nem volt jelentősebb lemorzsolódás – például együttműködés-megtagadás vagy elhelyezkedés miatti kiesés – így Somogy megyében 1035, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pedig 1053 fiatal munkanélküli készült értékelhető interjú.

Az alábbi írás (mely a kutatási zárótanulmány része) három témakörrel foglalkozik: a fiatal munkanélküliek iskolázottságával, szakképzettségével és lakóhelyének településtípus szerinti megoszlásával. Célunk ezúttal a rendelkezésünkre álló empirikus adathalmaz részletes ismertetése és hozzáférhetővé tétele, az adatok értelmezéséhez csupán néhány szempont és megfontolás hangsúlyozásával kívánunk hozzájárulni.

Előzetesen még két megjegyzés kívánkozik ide, melyek némi magya-

* Az itt ismertetett vizsgálat egy kutatássorozat része. Az ennek keretében folytatott munka a *Nemzeti Gyermekek- és Ifjúsági Alapítvány* anyagi támogatásával készült. Ezúton is szeretnénk köszönetünket nyilvánítani az alapítványnak, továbbá mindazoknak, akiknek segítségével és támogatása – többek közt a *Megyei Munkaügyi Központoké* és az *Erasmus Alapítványé* – nagyban hozzájárult a vizsgálat sikeres lebonyolításához.

rázatul szolgálnak úgy a vizsgálat megtervezését és lebonyolítását, mint az írás műfaját és jellegét illetően.

Mindenekelőtt szólnunk kell arról, hogy vizsgálatunkat miért *megyei*, és miért nem országos szinten folytattuk. Nos, egyrészt tudomásul vettük azon makro-társadalmi és -gazdasági fejleményeket, melyek az elmúlt néhány évben – az államszocialista viszonyok között működő társadalmi-gazdasági integrációs folyamatok szétesése nyomán – a regionális és a megyei fejlettségi-fejlődési különbségeket felszínre hozták, és markáns trendekké erősítették. Témánknál maradva: aligha véletlen, hogy a munkanélküliség az ország nyugati megyéiben és Budapesten kezdettől fogva jóval alacsonyabb volt – és ma is az –, mint az ország keleti részén. Adatszerűen: amíg 1991. áprilisában például Budapesten 0,6, Győr-Moson-Sopron megyében 1,7, Vas megyében 1,4 százalékos munkanélküliségi rátát regisztráltak, addig Nógrádban már 8,1, Szabolcs-Szatmár-Beregben pedig 9,8 százalékosat. 1992 áprilisában Budapesten és a fenti megyékben (a felsorolás sorrendjében) 3,7.–6,8 – 7,3 továbbá 19,0 és 21,0 százalékos volt a munkanélküli ráta (azonos bázison számítva), vagyis a megyék közti, kezdettől kimutatható különbségek a vizsgált év alatt nem változtak.

Ezt az összefüggést másrészt azért tartjuk alapvetőnek, mert a politikai akarat a helyi önkormányzatokat politikailag is felértékelte az elmúlt időszakban. És bár a megyék szerepét és hatalmát „kisebbiteni” igyekezett, a kialakult tradíciók, működési formák és kapcsolatok, a helyi önkormányzatok érdekmegjelenítését segítő integrációs kényszerek, vagy a ténylegesen a megye szintjén működő intézményi formák ezen egységek integrációs megerősödése irányába hatnak. Az a tény, hogy nem készülnek „központi” beruházási vagy munkanélküliség-kezelési tervek, és hogy e feladatok és gondok megoldását a „helyi” szintekre igyekeznek delegálni a politika, a regionális és a megyei szinten szerveződő intézmények megerősödését vonja maga után. Miután a munkaerőpiac szerveződése már az államszocialista viszonyok között is túllépett a lokalitás, a helyi társadalom szintjén (másként fogalmazva: a helyi munkanélküliség nem kezelhető az egyes falvakon belül), a mikrokörzetek és a megyék ezirányú tevékenységi kényszere és felelőssége akarva-akaratlanul előhívódott. Mindent egybevéve úgy látjuk, hogy az egyes megyék közti igen jelentős fejlettségi-fejlődési különbségek; az ezeket kondicionáló társadalmi-gazdasági problémák (pl. beruházások, munkanélküliség) eltérő súlya, továbbá a helyi önkormányzatok integrációs szerepének és felelősségének felértékelődése a regionális és megyei szintű kutatásokat teszik szükségessé. Úgy gondoljuk, hogy nem csupán kívánatosak, de felettebb hasznosak is a megyei vizsgálatok, hiszen ezek információs bázisa nélkül a helyi szintű társadalmi-gazdasági tervezések és beavatkozások aligha lehetnek meg-alapozottak.

Röviden szólnunk kell arról is, hogy a vizsgálatok során az ifjúsági munkanélkülieket két csoportra tagoltuk. Egyrészt a pályakezdőkre, tehát azokra, akik az iskolarendszerből a vizsgálat évében vagy azt megelőzően kerültek ki a munkaerőpiacra, és nem tudtak elhelyezkedni, másrészt azokra a harminc év alattiakra, akiknek már volt munkahelyük, és ennek

elvesztése után váltak munkanélküliekké. A két csoport elkülönítését sok minden indokolja. Ezek közül itt csak a pályakezdők azon „specifikumára” hívnánk fel a figyelmet, hogy nekik *be kell/ene/ kerülniük a munkaerőpiacra*. Ez, olyan magas munkanélküliség esetében, mint amilyen a mai, igen nehéz feladat, hiszen a munkaerőpiacon a hasonló iskolázottságú és szakképzettségű, de már „integrált”, szervezett és jelentős szakmai-gyakorlati tapasztalatokkal rendelkező kollégáikkal kellene versenyezniük. (Aligha véletlen, hogy a világon mindenütt gazdasági ösztönzőkkel „segítik” a pályakezdők bekerülését a munkaerőpiacra.)

Írásunkban – a fentieknek megfelelően – „pályakezdő” – „nem pályakezdő” bontásban közöljük a megyei adatokat.

* * *

A munkanélküli fiatalok iskolai végzettség szerinti adatainál érdemes hosszabban elidőznünk. Mindenekelőtt arról tanúskodnak, hogy a munkaügyi hivatalok regisztációiból nem kap(hat)unk megbízható képet a fiatalok tényleges munkanélküliségéről, hiszen a pályakezdők egy viszonylag nagy létszámú csoportja hiányzik a nyilvántartásokból, és így a mintából is. Nevezetesen az alapiskolát sem befejezőké, illetve a csupán általános iskolát végzeteké. Távolmaradásukban nyilván jelentős szerepet játszik az ösztönzés és az érdekeltség hiánya (is), amennyiben *a törvény ezen alacsony iskolázottságú és szakképzetlen pályakezdők részére nem biztosít munkanélküli járadékot*. Számokban kifejezve ez azt jelenti, hogy amíg Somogyban a nem pályakezdők között a nyolc általánost sem végzettek aránya 8, a csak alapiskolát befejezeteké pedig 30 százalék, addig a pályakezdők között jószerezivel nem találunk (0,4%) ilyen végzettségű fiatalokat. Ugyanez a helyzet Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében is, hiszen a nem pályakezdőknek csaknem a felét (46%) magába foglaló alacsony iskolázottságú csoporttal a pályakezdőknél csupán 5 százaléknyi állítható szembe. Miután a statisztikákból és a vizsgálatokból tudjuk, hogy egy-egy korosztálynak napjainkban is közel egyharmada kerül ki az iskolarendszerekből a munkaerőpiacra csupán általános iskolai végzettséggel vagy még azzal sem, és miután az sem valószínűsíthető, hogy egy-két év alatt a minta által sugallt mértékben javult volna a legfiatalabb korosztályok iskolázottsága, könnyen belátható, hogy mintánk nem reprezentálja a munkanélküli fiatalok egészét. Ezt azért hangsúlyoznánk, mert szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy *a munkavállalói kort elért legfiatalabb korosztályok legkevésbé iskolázott és szakképzetlen, vagyis a legrosszabb munkaerőpiaci esélyekkel induló csoportjairól e vizsgálat alapján semmit sem tudunk mondani. (E népes csoportokat csak célzott kutatásokkal lehet elérni!)*

1. táblázat

A fiatal munkanélküliek iskolai végzettség szerinti megoszlása
a két megyében, pályakezdő – nem pályakezdő bontásban

iskolai végzettség	Somogy			Szabolcs–Szatmár–Bereg		
	pályakezdő	nem pályakezdő	összesen	pályakezdő	nem pályakezdő	összesen
ismeretlen	–	0,5	0,4	–	0,2	0,2
a nyolc általánost sem fejezte be	–	8,3	6,6	–	7,7	6,2
nyolc általános	0,4	30,1	23,6	4,9	38,2	31,2
szakmunkásképző, szakiskola	46,9	41,2	42,5	54,5	36,9	40,6
gimnázium	27,6	7,2	11,6	22,4	7,5	10,6
szakközépiskola, technikum	22,6	11,2	13,6	16,9	8,2	10,0
főiskola, egyetem	2,5	1,5	1,7	1,3	1,2	1,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	(=218)	(n=817)	(n=1035)	(n=224)	(n=829)	(n=1053)

Másrészt azért is érdemes az iskolázottság kérdésével foglalkozni, mert a rendszerváltás nyomán viszonylag hosszú ideig tartotta magát a közvéleményben és a politikai szférában az a felfogás, miszerint elsősorban vagy szinte kizárólag a „vatta-embereket”, a „semmittevőket”, a „lógósokat” és az „iszákosokat” bocsájtják el a munkáltatók. Azokat, akik – úgy mond – egyébként is feleslegesek, csak a helyet foglalják és a pénzt viszik, és akik vagy emiatt („vattaember”), vagy alacsony iskolázottságuk és szakképzetlenségük miatti „használhatatlanságuknál”, vagy „munkakerülő” életvitelüknél és „megbízhatatlanságuknál” fogva „meg is érdemeltek” azt, hogy eddigi munkahelyük felmondjon nekik. E kétségkívül reális mozzanatokat is tartalmazó, de meglehetősen egyoldalú és előítéletes felfogás időközben kezdett tarthatatlanná válni, ugyanis a meglódult leépítési, üzembezárási és felszámolási hullám során válogatás nélkül az utcára került minden ottdolgozó: a segédmunkástól, az adminisztrátoron át a mérnökig mindenki. Jóllehet elvileg senki sem tagadta vagy vitatta, hogy az adminisztrátorok és a mérnökök között is lehet „vattaember” vagy „lógós”, e megjelöléseket a közvélemény mégis szinte kizárólag az alacsony iskolázottságú és szakképzetlen munkástömegekkel hozta összefüggésbe, és használta. A jelzett folyamat „eredményeként” azonban napjainkra már az iskolázottabb és szakképzett rétegek dominálnak a munkanélkülieken belül, hiszen az összes regisztrált munkanélkülieknek egyharmada (32%) volt szakmunkás végzettségű 1992 márciusában, míg a

szakközépiskolát és technikumot befezettek aránya meghaladta a 10, a gimnáziumot végzettké a 6, az egyetemi és főiskolai diplomával rendelkezőké pedig a 2 százalékot.

A vázolt előítéletes beállítódást a fentiekben és a munkanélküliség tömegjelenséggé válásán túl, a pályakezdők elhelyezkedési nehézségei még inkább megingatták. Esetükben ugyanis elvesztette minden alapját és magyarázó értékét akár a „vattaember”, akár a „lógós” vagy „semmittevő” minősítés, hiszen az iskolarendszerből frissen kikerülő fiatalok tömegeit egyszerűen fel sem veszik sehova dolgozni. Ők úgymond „önhibájukon” kívül – a gazdasági válság, a régi rendszer „öröksége” és az új rendszer működési sajátosságai következtében – válnak munkanélkülivé, ami nem megbélyegzést és elítélést, hanem egyértelmű együttérzést vált ki e korosztályok iránt a közvéleményben. Mindezek számottevően hozzájárultak ahhoz, hogy a munkanélküliekről kialakult, meglehetősen elmarasztaló előítéletes kép a közvéleményben megváltozzék, differenciáltabbá és főként megértőbbé váljék.

A rendelkezésre álló adatok szerint e megállapítások az általunk vizsgált két megyére is érvényesek, hiszen körükben is a középfokú vagy ennél magasabb iskolázottságúak és szakképzettek dominálnak. A legnagyobb létszámú csoport mind Somogyban, mind Szabolcs-Szatmár-Beregen a szakmunkásképzőt végzettké (41–42%), és ez kiegészülve a gimnáziumot (11–12%), szakközépiskolát vagy technikumot (10–14%), továbbá főiskolát vagy egyetemet (1–2%) végzettkével, a magasabb iskolázottságúak irányába billenti a mérleget. (E kedvezőnek tűnő arányok ellenére sem feledkezhetünk meg arról, hogy a második legnépesebb csoport mindkét megyében az általános iskolát végzettké – 23 és 31 százalék –, illetve arról, hogy az alapiskolát sem befejezők aránya is elég számottevő: 6–7%). E két alacsony iskolázottságú csoport munkaerőpiaci esélyeinek javítása ugyanis át- és továbbképzés formájában elég sok akadályba ütközik, mivel az utóbbiak teljesen, az előbbieket pedig jórészt funkcionális analfabétának tekinthetők.

Ez a probléma már átvezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy vajon a fiatal munkanélküliek közt hányan rendelkeznek szakképzettséggel, hányan nem; illetve, hogy milyen jellegzetességeket mutat a munkanélküliek szakképzettség szerinti összetétele.

2. táblázat

A fiatal munkanélküliek szakképzettség szerinti megoszlása a két megyében, pályakezdő – nem pályakezdő bontásban (%)

szakma-csoport megnevezése	pályakezdő	Somogy nem pályakezdő	összesen	Szabolcs-Szatmár-Bereg		
				pályakezdő	nem pályakezdő	összesen
nincs szakképzettsége	29,1	46,6	42,7	26,8	50,3	45,3
lakatos	3,3	4,4	4,1	9,8	6,6	7,3

szakma-csoport megnevezése	Somogy			Szabolcs-Szatmár-Bereg		
	pályakezdő	nem pályakezdő	összesen	pályakezdő	nem pályakezdő	összesen
fémmezmunkáló, forgácsoló	4,1	3,4	3,6	2,2	3,0	2,8
gépjármű- és motorszerelő	3,7	3,1	3,2	9,8	2,8	4,3
egyéb vas-, fém- és gépipari foglal- kozások	1,2	0,9	0,9	2,2	1,8	1,9
mechanikai- és elektroműszerész	4,1	2,5	2,8	3,1	1,4	1,8
villamossági szerelő	2,9	0,2	0,8	2,7	1,8	2,0
faipari foglalkozások	0,8	0,7	0,8	2,2	1,7	1,8
textilipari foglal- kozások	–	0,6	0,5	1,8	1,3	1,4
textilruházati ipari foglalkozások	4,9	2,9	3,4	4,5	2,8	3,1
éptőmesteri foglalkozások	1,2	1,6	1,5	1,3	2,4	2,2
éptési-szerelési foglalkozások	2,5	1,6	1,8	2,2	1,7	1,8
villanyszerelő	1,6	1,3	1,4	1,8	1,4	1,5
éptési szakipari foglalkozások	2,9	2,9	2,9	0,4	2,7	2,2
mezőgazdasági fizikai foglalkozások	8,1	3,2	4,4	7,1	2,2	3,3
bolti eladó	4,9	6,1	5,8	4,5	0,4	3,3
vendéglátó- és szállodaipari fizikai foglalkozások	3,7	3,1	3,2	3,0	1,4	1,2
számveteli foglalkozások	2,0	0,7	1,0	2,7	1,2	1,5
egyéb szellemi foglalkozások	2,5	2,6	2,5	6,7	1,8	2,8
minden egyéb	16,5	11,0	12,7	5,2	11,3	8,5
összesen	100,0 (n=218)	100,0 (n=817)	100,0 (n=1035)	100,0 (n=224)	100,0 (n=829)	100,0 (n=1053)

Mint az az iskolázottságra vonatkozó adatokból várható volt, a regisztrált fiatal munkanélküliek között a szakképzettek aránya mindkét megyében meghaladja a szakképzetlenekét. Az előbbieket súlya – lásd a 2. táblát – 55–57, míg az utóbbiaké 43–45 százalék körül mozog. Az adatokból az is előrejelezhető volt, hogy ezek az arányok Somogyban némiképpen kedvezőbbek, mint Szabolcsban. Sőt az sem okoz különösebb meglepetést a megyei adatokat kissé is ismerő szakembernek, hogy jószerezivel egyik megyében sincs egyetlen olyan szakmacsoport sem a fizikai foglalkozások között, amelyben ne lennének munkanélküli fiatalok is. A sor a fémmezmunkáló forgácsolóktól kezdve a gépjármű- és motorszerelőknél, a mecahnikai- és elektroműszerészeknél át egészen a növénytermesztőkig, állatgondozókig és bolti eladókig terjed.

Ez a tény a munkanélküliség súlyosságára utal, arra, hogy *a fiatalok elhelyezkedési nehézségei csaknem teljesen szakmafüggetlenek*. Más összefüggésben ez azt jelenti, hogy az érintett megyékben az elmúlt egy-két évben oly gyökeresen megváltozott a gazdasági helyzet, hogy a még működő munkaszervezetek sem képesek felvenni az évekkal előbb jórészt az ő igényeik alapján beiskolázott (és most végző) fiatal szakmunkásokat. Miután ezeken kívül mindkét megyében még számos olyan vállalat vagy üzem volt, amelyet egész egyszerűen megszüntettek az üzemeltetők, azon kiképzett szakmunkások elhelyezkedése, akiket e munkaszervezetek igényei alapján képeztek ki, még nagyobb akadályba ütközik. Számukra már névlegesen sincs a befogadásukat automatikusan „garantáló” munkaszervezet, sőt közülük sokan szerencsésnek mondhatják magukat, hogy a gyakorlati képzésüket biztosító üzemek megszűnése után egyáltalán befejezhetnék megkezdett tanulmányaikat. A fentiek ismeretében talán érthetővé válik, hogy miért éppen a pályakezdők körében észlelhetők bizonyos kijegecesedési pontok, és például Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében miért fedhető le csaknem e fiatalok egyharmada három-négy szakma-csoporttal: lakatos (10%), gépjármű- és motorszerelő (10%), mezőgazdasági fizikai (7%) és számviteli (7%) foglalkozások. (Nyilvánvaló, ahol egy vagy két üzem szakemberszükségleteire épült az adott szakma képzése a megyében, ott a vállalat(ok) „karcsúsítása”, átszervezése vagy felszámolása után tömeges túlkínálat keletkezik az érintett szakmákban. És miután e feleslegek felszívására nem jelenik meg időközben új kereslet, a probléma krónikussá válik, hiszen a képzési rendszer a maga tehetetlenségénél fogva még évekig ontja magából az adott szakma(k)ra kiképzetteket.)

Bár tisztában vagyunk azzal, hogy csupán a fiatal munkanélküliek szakmai megoszlására vonatkozó adatokból nem alkothatunk átfogó és mindenre kiterjedő képet a megyék oktatási-képzési problémáiról, néhány összefüggés mégis kézenfekvőnek tűnik. Egyrészt az, hogy nem csupán a képzés (szakmai) *szervezete* nem felel meg a jelenlegi és a közeljövőben várható tényleges gazdasági szükségleteknek, hanem az ezirányú kereslet és kínálat *nagyságrendje* sem. Ez azt jelenti másrészt, hogy a csökkenő kereslet miatt nyomás nehezedik a középfokú oktatási-képzési rendszerre az eddigi felvevő kapacitások megtartására, ellenkező esetben megnő az amúgy sem elhanyagolható létszámú alacsony iskolázottságú és

szakképzetlen fiatalok száma. A fentiekben jelzett ellenkező irányú, de eltérő súlyú nyomások (kényszerek) következtében – ne feledjük, hogy a „nagylétszámú korosztályok” iskolarendszeri átvezetéséről van szó – *felszínre kerül az alapiskolázás, az általános- és a szakmai képzés iskolarendszeri viszonya újragondolásának a kérdése.* Ugyanis közel sem mindegy, hogy hány évig tart és mit nyújt az alapiskola; hogy miként építhet erre a középfokú iskolarendszer; hogy a fiatalok olyan középfokú iskolákban „parkíroznak”-e, amelyek felkészítik őket a szakmaváltásokra vagy nem; és hogy az utóbbi lehetőséget biztosítandó mikorra épül ki egy hatékony át- és továbbképzési rendszer a megyékben. (Mindez az iskolai és iskolán kívüli oktatási-képzési rendszerek illeszkedésének kérdéskörét is érinti.) Úgy látjuk, hogy a jelzett kérdések, amelyeket a növekvő ifjúsági munkanélküliség tett még aktuálisabbá, aligha kerülhetők meg, mint ahogy nem kerülhetők meg a különféle nagy társadalmi ellátó és szolgáltató rendszerek – mint amilyen az oktatás-képzés, a munkaügyi vagy a szociális háló stb. – hatékony, a munkanélküliséget nem kizárólag a munkaügyi belső ügyének tartó összekapcsolásának problémája sem.

Az oktatás-képzéssel kapcsolatban még egy dolgot jegyeznénk meg, nevezetesen, hogy a munkanélküli fiataloknak Somogyban mindössze alig több mint egytizede (12%) szerezte meg legmagasabb iskolai végzettségét a megyén kívül, Szabolcsban pedig még ennyi sem (8%). Ez viszonylagos zártságra utal, arra, hogy az érintett fiataloknak csak töredéke hagyja el a megyét tanulási okok miatt. Így a képzési és az elhelyezési probléma a megyéken belül marad.

A regisztrált munkanélküliek többsége mindkét megyében községekben él. Somogyban a falvakban lakók aránya 56, míg Szabolcsban 71 százalék. (Megjegyezzük, hogy Somogy megyében a pályakezdőknél alapvetően megváltoznak ezek az arányok, ugyanis körükben a városban lakók vannak többségben (59%) a falvakban élőkkel szemben.

A kérdést azért tartjuk fontosnak, mert a munkaerőpiaci versengésnek az iskolázottságon, a szakképzettségen, a nemen vagy az életkoron túl meghatározó eleme a lakóhely is. Nem mindegy tehát, hogy a (fiatal) munkanélküliek hol, milyen fejlettségű, ellátottságú, munkahely-kínálatú fejlődési perspektívákkal rendelkező és közlekedési lehetőségeket kínáló településeken élnek. Úgy látjuk, hogy a lakóhely településtípusa, amely eddig is jelentős társadalmi előnyöket és hátrányokat kondicionáló tényező volt hazánkban, nem csupán megőrzi ebbéli szerepét, hanem ez a megváltozott körülmények hatására még növekedni is fog. Arra gondolunk, hogy a gyökeresen átalakult közgazdasági, tőkeallokációs, gazdaságfejlesztési- és támogatási viszonyok következtében mind e megyék iparfejlesztésében, mind pedig az itt élő népesség számára kínált munka- lehetőségekben (ide értve az ingázást is) oly mérvű változás állt be, hogy ez a lakosság társadalmi-gazdasági integrálódásának mértékében – és persze módjában is – az eddig elérhető képest számottevő visszalépést fog eredményezni. Nem vitatjuk, hogy az államszocializmus körülményei közt e tekintetben elért szint – gondoljunk akár a totális foglalkoztatásra, akár a vidéki ipartelepítésre – mesterséges volt, és tényleges gazdasági fejlett-

3. táblázat

A fiatal munkanélküliek megoszlása lakóhelyük településtípusa szerint a két megyében, pályakezdő – nem pályakezdő bontásban (%)

a lakóhely településtípusa	Somogy			Szabolcs–Szatmár–Bereg		
	pályakezdő	nem pályakezdő	összesen	pályakezdő	nem pályakezdő	összesen
megyeszékhely	24,3	13,6	15,8	15,2	12,4	13,0
egyéb város	35,0	25,7	27,7	23,2	13,6	15,7
10 000 fő feletti lélekszámú község	0,4	0,4	0,4	5,8	8,3	7,8
5000–9999 fő közötti lélekszámú község	1,6	2,8	2,6	11,2	11,2	11,2
1000–4999 fő közötti lélekszámú község	21,8	31,9	29,8	37,1	47,2	45,0
1000 fő alatti lélekszámú község	16,9	25,3	23,6	7,1	6,3	6,5
ismeretlen	–	0,2	0,2	0,4	1,0	0,9
összesen	100,0 (n=218)	100,0 (n=817)	100,0 (n=1035)	100,0 (n=224)	100,0 (n=829)	100,0 (n=1053)

ségünket messze meghaladta, az azonban tény, hogy ez jelentős létszámú társadalmi csoportoknak kínált szakmaszerzési, mobilitási, lakhelyváltóztatási, és a társadalmi-gazdasági munkamegosztásba való bekapcsolódási lehetőségeket, mint ahogy számos addig elmaradott régiónak, megyének és mikrokörzetnek kínált bekapcsolódási és integrációs lehetőséget a nemzetgazdaságba. Ez azt is jelenti, hogy a társadalmi-gazdasági integráció az áru- és piacviszonyok megerősödése irányába mozdult el, és a munkaerőpiac messze túllépett a helyi vagy a lokális szerveződésen, ám ez a folyamat a jelenlegi gazdasági válság, a tőkehiány és a tömeges munkanélküliség körülményei közt megtorpanni látszik, sőt egyes régiók és rétegek esetében a (kényszerű) visszalépés lehetősége sem kizárt. Úgy tűnik, hogy nagylétszámú, az elmúlt évtized(ek)ben a társadalmi-gazdasági integrálódáshoz a kezdőlépéseket megtevő társadalmi csoportok oly tartósan kiszorulnak a munkaerőpiacról, és a társadalom annyira nem lesz képes a mérvadó fejlődési irányzatokkal adekvát kitorési alternatívákat kínálni számukra, hogy az előző rendszerben elértnél rosszabb helyzetbe kerülnek. Rosszabb megélhetési és integrációs körülmények közé, mint amilyenekben az államszocializmus idején a falun élő és az első és második gazdaságra egyaránt ráutalt „félproletár” segéd- és betanított munkások voltak. Ezt az állapotot alternatívák hiányában és kultúrájuknak,

mentalitásuknak megfelelően bizonyos csoportok „természetadta” módon élnek tovább, más csoportok azonban – eltérő kulturális és integrációs háttérrel – olyan mintákat követnek, melyek nem ilyen természetadta módon belenyugvók, de nem is piac- és társadalomkomformak (pl. munkanélküli szubkultúra, bűnözés).

Mіндеzt azért a lakóhellyel kapcsolatban hangsúlyozzuk, mert e társadalmi alternatívák kondicionálása tekintetében a lakóhely regionális elhelyezkedése és településtípusa fontos közvetítő tényezővé válik. Gondoljunk például arra, hogy a nagyvárosokból elbocsátott távolsági ingázók és a napi bejárók is kénytelenek voltak visszatérni falusi lakóhelyükre; hogy községükben nem tudtak elhelyezkedni, hiszen a helyi tsz-ek is elbocsátják dolgozóikat; hogy a csoportok szegényedésével, a közlekedési költségek növekedésével és a közlekedés romlásával csökkent a kimozdulás lehetősége, és nőtt a helyhez kötöttség kényszere; hogy a rossz és romló infrastrukturális körülmények miatt a tőke sem e helységeket fogja keresni, mint ahogy a nagylétszámú alacsony iskolázottságú és szakképzetlen rétegek is kevésbé vonzóak a beruházók számára – szemben a városias települések iskolázottabb, szakképzettebb és infrastrukturálisan fejlettebb humán és gazdasági környezetével. Nyilvánvaló az is, hogy a munkanélküliség további növekedésével, amely a városokat is egyre inkább eléri, a politika is elsősorban a városok újra-iparosítását és a városi munkahelyteremtéseket fogja támogatni, hiszen a munkanélküliség miatti politikai mozgások e településtípusokon várhatóak leginkább.

További tényezők felsorolása nélkül is könnyen belátható, hogy a vá-

4. táblázat

A különböző településtípusokon élő fiatal munkanélküliek iskolai végzettség szerinti megoszlása (%)

Lakóhely településtípusa	8 álta- lánosnál	8 álta- lános	szakmun- késképző	gimná- zium	szakkö- zép	főiskola, egyetem	Összesen
megyeszékhely	1,2	11,0	38,9	18,1	24,3	6,5	100 N=164
egyéb város	3,1	18,2	45,2	16,9	15,9	0,7	100 N=285
5000 fő feletti léleksz. község	3,2	25,8	58,0	–	9,7	3,3	100 N=31
1000–4999 fő közötti léleksz. község	7,8	26,4	43,5	9,7	12,3	0,3	100 N=307
1000 fő alatti léleksz. község	13,9	35,9	38,1	4,7	6,3	1,1	100 N=245

rosokban élőknek általában nagyobb esélye van a tartós munkanélküliség és a társadalmi-gazdasági integráció már elért szintjéből való hosszabb ki-rekesztettség „elkerülésére”, mint a községekben élőknek. Nem utolsósorban azért, mert a fiatal munkanélküliek esetében is ugyanúgy kimutatható az iskolázottság és a lakóhely településtípusa közti ismert kapcsolat, mint a népesség egészében. Vagyis a megyeszékhelyeken és a más városokban a szakképzett és iskolázott csoportok aránya magas, szemben a községekkel, ahol az alacsony iskolázottságú és szakképzetlen rétegek vannak túlsúlyban. Számokban kifejezve ez például Somogyban azt jelenti (lásd a 4. táblát), hogy míg Kaposváron, más városokban és a nagyobb községekben a fiatal munkanélküliek közt az általános iskolát sem végeztek aránya alig néhány százalék (1–3), addig az ezer fő alatti kisközségekben meghaladja az itt lakók egytizedét (14%). Bár az általános iskolát végeztek aránya már a megyeszékhelyen (11%) és a többi városias településen (18%) sem elhanyagolható, a kisközségekben megközeleltí a kérdezettek kétötödét (36%). Mindent egybevéve, az egyik póluson a megyeszékhely helyezkedik el, ahol a középiskolai (gimnázium, szakközépiskola, technikum) vagy annál magasabb (egyetem, főiskola) végzettségűek dominálnak, hiszen együttes arányuk csaknem eléri az ötven százalékot (49%), és ahol az általános iskolát végeztek vagy azt sem befejezettek aránya 12 százalék. A másik póluson az aprófalvak találhatók, ahol az alacsony iskolázottságúak és szakképzetlenek teszik ki a kérdezettek felét, és ahol a gimnáziumot, szakközépiskolát, technikumot, főiskolát vagy egyetemet végeztek aránya alig haladja meg az érintett fiatalok egytizedét. (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében természetesen hasonló irányzatok figyelhetők meg.)

Úgy látjuk tehát, hogy az általános iskolát sem befejező vagy csupán azt végzett és szakképzetlen falusi fiatalok azok, akik tartósan kiszorultak, vagy pályakezdőként hosszabb időn át be sem juthatnak a munkaerőpiacra, ami megélhetésüket, társadalmi-gazdasági integrációs esélyeiket és egész életútjukat alapvetően és messzemenően kondicionálja.